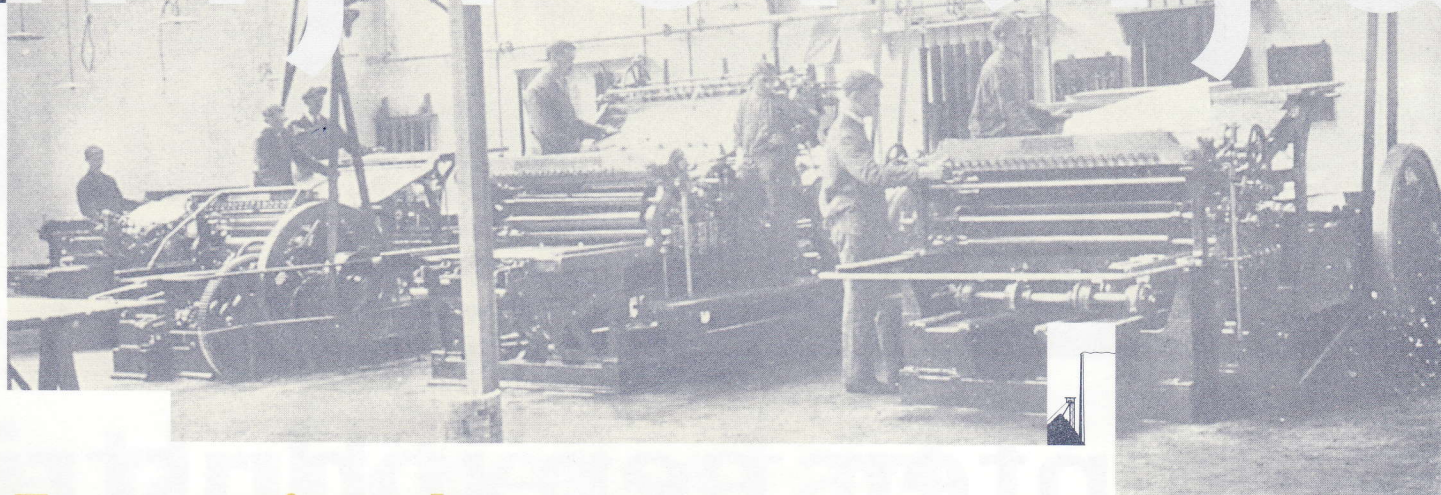
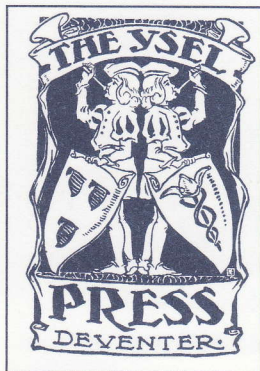

nijvertijd

Zeventiende nummer

Ik maak in het voorwoord altijd graag een bespiegeling naar het heden. Toen ik het artikel van de redactie las, ontkwam ik er niet aan. De tegenstelling tussen de vroegste industriële ontwikkeling in de drukkerij en het heden is erg groot. Geen wonder dat de redactie zich heeft beperkt tot de periode 1870 tot 1920. Daarna heeft de technologische ontwikkeling in de drukkerij gigantische vormen aangenomen met als (voorlopig) hoogtepunt de digitalisering.

Zonder de toepassing van digitale technologie zijn de hedendaagse drukkerijen niet meer bestaanbaar. En vergeet daarbij de invloed van internet niet. Denk aan de kranten die via internet in staat zijn om teksten met bijbehorende foto's binnen seconden uit alle uithoeken van de wereld te halen. De digitale krant is er al en de eerste digitale boeken zijn al verschenen. We kunnen ons nog moeilijk voorstellen dat we straks digitale boeken gaan lezen. We zijn immers opgegroeid met papier. Voor de jeugd zal de stap echter veel kleiner zijn. Die groeit op in het digitale tijdperk. Ik heb een jongere in de trein via een PDA al een boekje zien lezen. Binnenkort hebben de meesten van ons echter al een digitaal navigatiesysteem in de auto. De topografische kaarten kunnen dus al sneller weg dan wij tot voor kort dachten.

Toch blijft het gedrukte papier nog een belangrijke rol spelen. Het aantal uitgegeven boeken en tijdschriften is groter dan ooit tevoren. Er blijft daarom plaats voor drukkerijen. Een sprekend voorbeeld is de drukkerij Roto Smeets die onlangs het 75jarig bestaan vierde aan de Industrieweg. Het feest werd opgeluisterd door de ingebruikname van Pers 23. Het bedrijf heeft nu zeven rotatie diepdrukpersen in huis, met een bandbreedte variërend van 1,52 tot 3,68 meter. Per jaar gaat het dan om een volume van 1,2 miljard exemplaren, voor een belangrijk deel bestemd voor de internationale markt. In 1934 werden er Nederlandse familiebladen als de Margriet gedrukt in een oplage van 120.000 exemplaren (omvang 16 pagina's). Het verschil is nauwelijks te bevatten.

De gerenommeerde drukkerij Thieme drukt al jaren onze Nijvertijd. Ter gelegenheid van dit nummer sponsort Thieme deze uitgave. We zijn de sponsor bijzonder erkentelijk voor deze bijdrage. Hartelijk dank.

Ik wens u veel leesplezier.

Gijs van Elk.

Vriend van de SIED

- Architectenburo Ghijsen Partners
- Rabobank Zuid-Salland
- Impress
- Schaap Bliksembeveiliging en Ontstoringstechniek

De Stichting Industrieel Erfgoed Deventer, is opgericht in juli 1995. Doel is het behoud van industrieel erfgoed in Deventer en omgeving. Ons werkgebied omvat Bathmen, Deventer, Diepenveen, Olst, Twello, Voorst en Wijhe. Gegevens vastleggen, historisch onderzoek doen en daarover publiceren zijn belangrijke onderdelen van ons werk. We organiseren excursies, bijeenkomsten en lezingen en geven advies op het gebied van hergebruik van industrieel erfgoed. Natuurlijk zetten we ons in voor hergebruik van monumenten van bedrijf en techniek. Voor meer informatie kunt u onze brochure aanvragen, bel (0570) 641151 of mail info@sied.nl. U kunt ook onze Internetsite bezoeken: www.sied.nl

de productie. In 1869 stonden er 6 in ons land en in 1890 al 171.

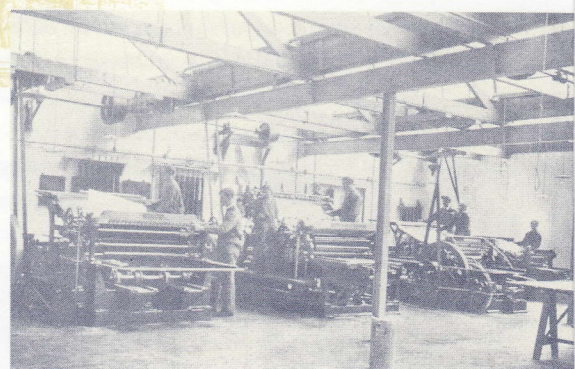
Het tempo van het zetten kon dat van de persen niet meer bijhouden; vooral bij krantendrukkerijen was dat een probleem: een ervaren handzetter deed een uur over een kolom tekst. Er moest een zetmachine ontworpen worden die tegelijkertijd het zetten en het gieten van de letters kon automatiseren. De bekendste zijn de door de Amerikaan Mergenthaler ontwikkelde Linotype, die hele regels giet en de Monotype van de Brit Lanston die dat doet met afzonderlijke letters. Beide verschenen in de jaren tachtig van de negentiende eeuw. Door de lage lonen in ons land en de storingsgevoeligheid van de machines gaat de intro-

Deventer, een industriële

Euwenlang sinds de uitvinding van het boekdruken door Gutenberg werkten de drukkerijen met houten drukpersen. In de negentiende eeuw begon daarin met de mechanisatie verandering te komen. De in die eeuw ontwikkelde machines werden in de vorige eeuw verbeterd maar er kwamen geen wezenlijke veranderingen meer. Wel nam de vraag naar drukwerk enorm toe, onder andere door de komst van de leerplicht in 1901.

In 1819 waren er in heel Nederland 147 drukkerijen en in 1909 al meer dan 1000. Het aantal werknemers groeide van 7800 in 1880 tot 22.500 in 1909.

In dit artikel beschrijven we vooral de ontwikkelingen vanaf de mechanisatie rond 1870 tot aan de twintiger jaren van de vorige eeuw.

ductie van de zetmachine in Nederland langzaam. Op veel foto's uit het begin van de twintigste eeuw zien we nog tal van handzeters aan het werk achter hun letterkasten. Opvallend is dat grote en kleine bedrijven naast elkaar blijven bestaan ondanks de steeds groeiende mechanisering en automatisering.

'Deventer' Drukkers

De situatie in onze stad week nauwelijks af van de landelijke. Gedurende de hele negentiende eeuw is het een komen en gaan van kleine bedrijfjes, waarvan een groot deel zich bezighoudt met handels- en gelegenhedsdrukwerk. Pas rond de eeuwwisseling verandert dat. Een drietal bedrijven heeft in deze periode (en soms lang daarna) een belangrijke rol gespeeld.

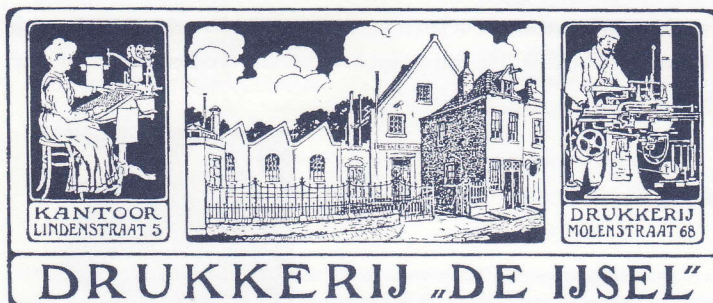

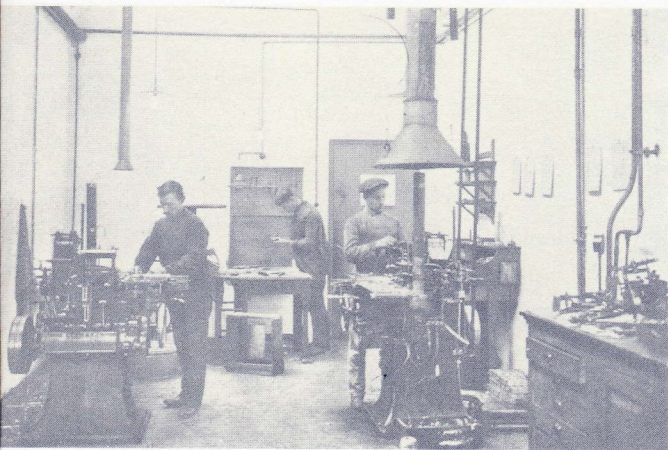
Technologische ontwikkelingen

Omstreeks 1810 vonden König en Bauer de cilinderpers uit. Met deze nieuwe rotatietechniek kon men tot tienmaal zoveel productie aan, vandaar de naam snelpers. In Nederland plaatste de firma Enschedé in 1828 de eerste twee snelpersen. De invoering ervan in ons land ging langzaam.

Rond 1850 waren er 10, alle van buitenlands fabricaat.

Ook de invoering van de stoommachine droeg bij aan de verhoging van

Afdeling Zetmachines, De IJssel, ca. 1910

N.V. UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ
A. E. KLUWER — DEVENTER

tekst in allerlei talen o.a. in Cyrillisch en Arabisch schrift; op de hoek van de Polstraat symboliseert een boeksculptuur de bakermat van het Kluwerconcern.

bouwde een zetterij, zodat bijna alle drukwerk in eigen huis kon plaatsvinden. In 1935 kwam de drukkerij van het Deventer Dagblad erbij (er werkten toen 60 man technisch personeel) en tenslotte ontstond een groot complex dat reikte tot aan de Assenstraat.

In de jaren '70 van de vorige eeuw werd de productie hier beëindigd en op de plaats van de afgebroken drukkerij verrees het stadskantoor. Ter herinnering liggen in het plaveisel van de Bursestraat nog 'snippers'

Afdeling Zetterij, De IJssel, ca. 1910

voor handelsdrukwerk vereist waren. Vakmensen (lithografen) brachten op kalksteen clichés aan t.b.v. affiches, reproducties, reclameplaten e.d. Spoedig kochten men een offsetpers waarbij de zware lithografische steen vervangen werd door een plaat zink en de heen- en weergaande beweging door cilinderrotatie. Maar pas in 1948 ging de laatste steendrukker de deur uit.

Vele decennia nam het bedrijf zo een belangrijke positie in de stad in, tot het in 1983 failliet ging. Jaren later werd het complex gesloopt en verrees het hier Medisch Centrum de Hoge Hond en de GGD.

De Lange

Een bijzondere plaats in de geschiedenis van de Deventer drukkerijen neemt de firma de Lange in. Het is het enige bedrijf dat eeuwenlang aanwezig was en (in gefuseerde vorm) nog steeds produceert onder de naam Salland de Lange (Hamburgweg). In 1752 wordt Jan de Lange genoemd als boekdrukker in de Grote Overstraat (hij bestelde zijn lettermateriaal bij Joh. Enschedé in Haarlem, die toen ook al bestond!). Enkele jaren later koopt hij twee huizen aan de Brink (tussen de Overstraten) waar woonhuis, kantoor en drukkerij een plaats kregen. Hij was drukker en uitgever van de Deventer Almanak en vanaf 1779 stadsdrukker. In de Deventer Courant van 30 december 1842 staat dat de krant is gedrukt op

Ele drukkersstad

Kluwer

In 1889 vestigt AEbele Everts Kluwer zich in Deventer, enkele jaren aan de Singel dan lange tijd aan de Polstraat, tegenover de Burgerzaal van het Stadhuis. Opmerkelijke uitgaven uit de beginperiode zijn een leesplankje, dat sprekend lijkt op het 'aapnoot-mies', dat landelijke bekendheid

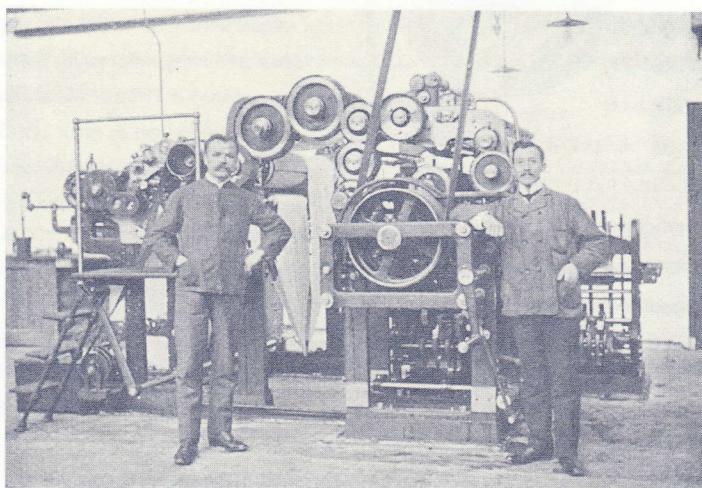

AE. E. Kluwer

verwierf en een advertentieblad voor de industrie, 'Vraag en Aanbod', dat een

groot succes werd.

Aanvankelijk werd het drukken uitbesteed, maar in 1910 schafte Kluwer de eerste handpers aan voor het kleine drukwerk; spoedig volgde een snelpers. In 1921 verhuisde het drukkerijgedeelte naar de overkant (Polstraat 7) waar nog twee snelpersen en een monotype-zetmachine in bedrijf kwamen. In 1926 verscheen een 32-zijdige rotatiepers en men

De Rotatiepers, De IJssel, ca. 1910

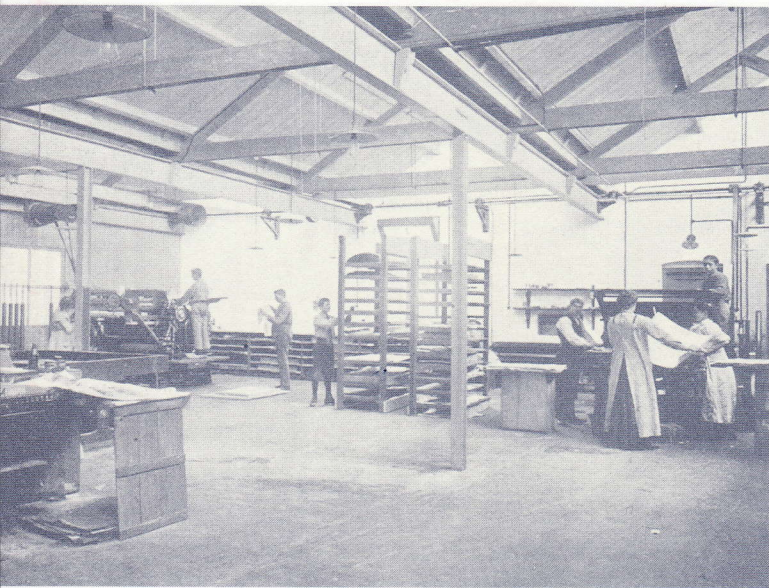
De IJssel

Terwijl de eerste boeken en tijdschriften van Kluwer buiten Deventer van de persen rolden, gebeurt dat vanaf 1899 bij de nieuwe 'Boek- en handelsdrukkerij de IJssel', opgericht door Rens Borst, een vriend en aangetrouwd familielid van AEbele Kluwer, die zijn eerste klant is. Het kantoor was gevestigd op Lindenstraat 5 en de drukkerij op Molenstraat 68 (nu 33). In de beginjaren moet Borst geld lenen, daarna gaat het bedrijf goed lopen en in 1912 verrijst een nieuw pand op de hoek van de Hoge Hondstraat en de Schurenstraat. In 1908 heeft de firma al 50 mensen in dienst en in 1915 wordt een stoommachine van 40(!) Pk opgesteld in het nieuwe gebouw (Kluwer installeert in dat jaar twee electromotoren!).

Al in 1900 was een steendrukkerij geannexeerd omdat veel illustraties

R. Borst, oplichter drukkerij de IJssel

Afdeling Steendrukkerij, De IJssel, ca. 1910

een ijzeren boekdrukkers van de firma Nering Bögel. De eerste snelpers, van Reichenbach, gaat in 1855 werken. Tot 1878 moesten alle persen met de hand worden aangedreven; in dat jaar kwam er een stoommachine van 3 Pk, 'met afzonderlijke ketel'.

Na vier generaties de Lange was er in 1885 geen opvolger; het familiebedrijf wordt een N.V. In 1894 volgt verhuizing naar de Sluisstraat in een nieuw pand, getekend door architect Mulock Houwer. Na 1900 is dit gebouw verscheidene malen uitgebreid t.b.v. de steendrukkerij, de zetterij, de binderij en een machinekamer voor de zuiggasmotor. In deze jaren werden o.a. de Deventer Kerkbode en het 'Nieuws- en Advertentieblad Salland' gedrukt. Het aantal personeelsleden wisselde sterk en stond niet in direct verband met de mechanisatie: in 1843 waren er 36 werknemers, in 1886 slechts 15, in 1894 weer 24. Na een periode 'De Lange van Leer' vanaf 1968, werd de drukkerij uiteindelijk onderdeel van de Kluwergroep.

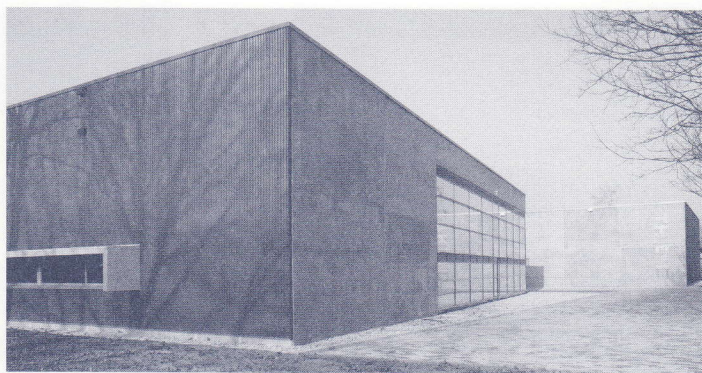

A.H. de Lange

Het bedrijfspand wordt in 1989 in gebruik genomen door Sensora. Dit gebouw is het enige historische drukkerspand waarvan de originele gevel bewaard is gebleven. Op de linkersteen in de eerste verdieping staat nog de spreuk 'Saxa loquuntur', de stenen spreken, een herinnering aan de eens zo belangrijke lithografie, waarmee menige artistieke creatie is gedrukt.

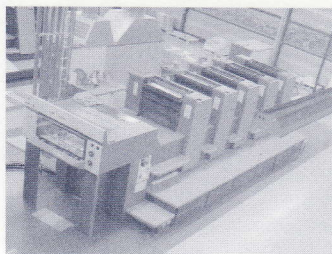
Afdeling Binderij, De IJssel, ca. 1910

Aan de Schonenvaardersstraat 6 in Deventer is in 2004 het fraai gestileerde gebouw van Thieme Deventer verzezen. De moderne drukkerij met een lange historie in Deventer, maakt nu deel uit van de Thieme GrafiMedia Groep die op haar beurt, mede door de overname van de PlantijnCasparie bedrijven, marktleider is in de Nederlandse vellendruk. In Deventer wordt voor zowel lokale, regionale als landelijke opdrachtgevers een breed pallet aan drukwerk vervaardigd.

Het bedrijf werkt voor vele bekende namen in diverse branches maar heeft zich met name toegelegd op huisstijl-gerelateerd drukwerk. Voor het produceren van de huisstijlen wordt met de opdrachtgever, een huisstijlenboek samengesteld. Samen met andere bedrijven uit de groep is Thieme Deventer (met een front-office in Apeldoorn) in staat om daadwerkelijk invulling te geven aan one-stop shopping; één desk, voor vele productiefaciliteiten. Thieme doet dit o.a. met behulp van eigen ont-

worpen bestelsystemen die op wens van de opdrachtgever worden ingericht.

De Thieme GrafiMedia Groep heeft verschillende drukkerijen maar ook andere disciplines in huis zoals uitgeven, fulfilment, ware-hou-

sing, digitaal printen (o.a. Print4U in Apeldoorn), communicatie & design (o.a. de Ploeg communicatie in Deventer) en ICT services met o.a. automatische publicatiesystemen. Ook voor de inzet van deze nieuwe media kan men aan de Schonenvaardersstraat terecht.

- Bronnen:** De tekst is van Ipe de Graaf. Hij gebruikte als bronnen o.a.:
- N. Kuik, De geschiedenis van de Lange van Leer 1977;
 - G. J. Hupse, Weg van het boek, 1981;
 - Vijftig jaren de IJssel, 1949;
 - De geschiedenis van de techniek in Nederland, deel II, 1993;
 - W. Coster, AE. E. Kluwer, Deventer Jaarboek 1989;
 - SAB.

Met dank aan René Berends.

Colofon

Nijvertijd is een halfjaarlijks verschijnd bulletin van de Stichting Industrieel Erfgoed Deventer (SIED), bestemd voor donateurs en andere betrokkenen en geïnteresseerden. Donateur kan men worden door overmaking van: € 15,- (of meer) voor particulieren, € 25,- (of meer) voor organisaties, € 50,- (of meer) voor bedrijven op Postbankrekening 415141 t.n.v. de Stichting Industrieel Erfgoed Deventer. Adres: Vonderstraat 111, 7419 BN Deventer. Vormgeving: Allison, grafische vormgeving en reclameadvies, Deventer.